

AMBROSIUS LOBWASSER I DANMARK
TIDLIGE NODETRYK EFTER DER PSALTER DAVIDS

AF

NILS SCHIØRRING

Den luthersk-protestantiske kirke overtog fra den katolske kirke interessen for davidssalmerne, og Luther selv oversatte den hele psalter, ligesom reformationsårhundredet som helhed fremviser talrige oversættelser efter psalteren til den protestantiske kirkes salmemelodier. Men det var fra den calvinsk-reformerte kirke, psalteren i strofisk gengigtning kom til den protestantiske kirke som samlet begreb og her blev en realitet af helt overvældende styrke i slutningen af det 16. og begyndelsen af det 17. århundrede.

Da den reformerte kirke under Calvin opgav den stærke modstand, som under Zwingli havde hersket mod sang og instrumentalmusik i forbindelse med gudstjenesten, var det med Davids salmer, omsvinget blev indvarslet. Og den version blandt flere mulige, der blev valgt, var den strofiske oversættelse til fransk, som Calvins ven Clément Marot havde påbegyndt, og som efter hans død Théodore Beza fuldførte (1. udg. 1562). Melodierne, som blev af en så stor betydning for denne psalteroversættelses udbredelse, samlede og udsatte Claude Goudimel, et af Bartholomæus-nattens ofre i Lyon, og en af Frankrigs betydeligste komponister på den tid. Det har hidtil almindelig været antaget, at de melodier, Goudimel benyttede, for størstedelen var af verdslig oprindelse. I sin gennearbejdelse af hele dette spørgsmål er den schweiziske forsker Pierre Pidoux kommet til det resultat, at kun en enkelt – og endda kun muligvis – er verdslig. Af de øvrige stammer nogle fra romerkirken, en del fra Strassburger- og Wittenberger-kilder, medens atter andre er nykomponerede.¹⁾ For Størstedelen var det dog melodier, som allerede havde vundet indpas i den calvinske kirke (Loys Bourgeois).

Goudimel holdt i de samlede psalterudgaver med melodier, som forelå i 1564-65, sine udsættelser i enkel, akkordpræget sats, og selv om udgaverne

med melodier i denne enkle node-mod-node sats var beregnet på husandagten, fik de også indpas i kirken og viste sig så betydningsfulde, at også andre, uden for de calvinistiske kredse, blev opmærksom på dem.

Blandt dem, de gjorde indtryk på, var den tyske retslærde Ambrosius Lobwasser, der fra 1563 til sin død 1585 virkede som professor i retsvidenskab ved universitetet i Königsberg. Allerede kort efter at Marots og Bezas samlede psalterparafrase forelå i 1562 må han være begyndt sin egen oversættelse deraf, som han, skønt lutheraner, gav sig i kast med „aus Lust zu der lieblichen Sprach“. Af dedikationen til hertug Albrecht af Preussen, som kaldte ham til Königsberg, fremgår det, at oversættelsen, der i metrisk henseende fulgte Marot og Beza, var færdig 1565, samtidig med at den reformerte psalter kom i sin fransksprogede udgave med Goudimels enkle udsættelser af melodierne, og dette har formentlig givet Lobwasser mod på at udgive sin oversættelse også med vedføjede melodier. Men dette har velsagtens forsinket trykningen, og først i 1573 så Lobwassers „Der Psalter . . . Davids, in deutsche Reime verständlich und deutlich gebracht . . . Und hierüber bei jedem Psalm seine zugehörigen vier Stimmen“ lyset hos Hanß Steinmann i Leipzig, trykt *typis Voegelianis*.

Lobwassers psalter fik hurtigt stærk udbredelse i de tysk-reformerte menigheder i Tyskland og Holland og frem for alt i de tysksprogede dele af Schweiz, som således fik den officielle calvinske salmebog ikke direkte fra Genève, den calvinske reformations hovedby, men ad den lange omvej over Königsberg.²⁾

I betragtning af den nære forbindelse mellem kirkelige kredse i Tyskland og Danmark kan det ikke undre, at Lobwassers psalteroversættelse også kom til at sætte spor i Danmark. Og det var da heller ikke direkte efter den franske psalter, men med Lobwassers oversættelse som mellemled, den calvinsk-reformerte kirkes psalter kom hertil.

Adskillige herhjemme oversatte Lobwassers oversættelse videre til dansk i de samme metre og til de samme melodier og melodiudsættelser, som Lobwasser havde lånt fra den franske original. Den ældste bevarede fuldstændige psalteroversættelse skyldes rektor og kannik i Lund Thomas Willumsen (d. 1602). Hans oversættelse, der ifølge forordet var færdig nytår 1600, er af særlig interesse derved, at det er den eneste af de fuldstændige danske oversættelser efter Lobwasser, der kom til at foreligge trykt med sine melodier, men rigtignok kun med selve melodistemmen (der i reglen lå i den 4-stemmige sats' tenorstemme), ikke med alle fire stemmer. Oversættelsen med titlen „Paraphrasis Danica Psalmorum

Davidis“, kom dog først til at foreligge trykt i 1641 (København, Jørgen Holst; noder i typetryk) på foranstaltning af Thomas Willumsens halvbroder Jacob Mikkelsen, der da var borgmester i København.

En række lignende daterede og udaterede, fuldstændige oversættelser efter Lobwasser eksisterer fortsat i manuskript.³⁾ Således en oversættelse af den meget produktive Niels Mikkelsen Aalborg, da sognepræst i Skåne, og den ellers ukendte Anders Siønnesen. Den findes i to afskrifter (Odense, Karen Brahes Bibl., ms. A I, 12 og København, Kgl. Bibl., ms. Thott 13, 4to). I begge eksemplarer er kun selve melodistemmen tilskrevet. I ekspl. i Karen Brahes Bibl. er endda en del af melodierne udeladt. I Odenseeksemplarets bind er indstemplet (afskriverens navn?) Madtz Jensen Riber og årstallet 1604. Muligvis er det den samme Mads Jensen „forhen skriver på Hammershus og nu sognedegn i Pedersker sogn“, der nævner sig som afskriver i 1614 på den da afdøde Rutskerpræst Christen Bjergs psalteroversættelse (Odense, Karen Brahes Bibl., ms. A I, 14; alene med melodistemme vedføjet).⁴⁾

Af sognepræst til Stordø i Bergen stift Peder Pedersen Aalborg findes en oversættelse med årstallet 1623 bevaret i to eksemplarer, det ene med afskrift af de 4-st. Goudimel-udsættelser (Kbh., Kgl. Bibl., ms. Thott 20, 8vo), det andet kun med melodistemmen (Ny kgl. saml. 9, 8vo). En anonym oversættelse uden år, men formentlig fra denne tid,⁵⁾ og med vedføjede eenstemmige melodier findes i Kgl. Bibl. (ms. Gl. kgl. saml. 1316, 4to) og endnu en anonym oversættelse med melodier efter Lobwasser, hvis tilblivelsestid er mindre sikker, i Karen Brahes Bibl. (ms. A I, 13). En ret sen fuldstændig oversættelse efter Lobwasser er generalproviantmester Hans Willumsens før 1665, eksisterende i to ekspl. i Kgl. Bibl. (mss. Gl. kgl. saml. 1317, 4to og Ny kgl. saml. 17, 4to). Begge er de uden tilskrevne melodier, men det første ms. er udtrykkelig „effter Lobwassers Melodie“. Til Goudimels melodier oversatte endvidere den norske kansler Jens Bjelke, til hvem iøvrigt Peder Pedersen Aalborg dedicerede det ene af de to eksisterende eksemplarer, hans oversættelse findes i (Ny kgl. s. 9, 8vo), et udvalg af Davids salmer, der kom til at foreligge trykt („Nogle Davids Psalmer“, Kbh. 1633). Niels Heldvad gjorde noget tilsvarende i sin „Kong Davids Tøjhus“ (2. udg., Kbh. 1630) og måske også i en nu tabt psalteroversættelse, som er omtalt i forordet til udgaverne 1625 og 1630 af hans „Prognostikon“, hvor det 1625 om den hedder „effter de allerliffligste bolewisers melodier, som sjunges almindelig i Tyskland“ og 1630 „effter de allerlysteligste tydsche rytter og borgestue wisers melodier som sjunges in convivii“. Christian IV's kapelmester Melchior Borchgrevinck udgav i 1607 en nu tabt sam-

ling „IX Davids Psalmer, med fire Stemmer riimvis udsat“. Det kan muligvis have drejet sig om stort udførte motetagtige kompositioner over de reformerte melodier i smag med de kunstfærdige salmemotetter, Goudimel også udgav foruden de enkle homofone udsættelser.

Slutningen af det 16. og begyndelsen af det 17. århundrede var i kirkelig henseende en brydningstid i Danmark, hvor både katolicisme og calvinisme satte sine spor. På denne baggrund må det tildels ses, at Davidssalmerne i den calvinistiske form vandt indpas herhjemme. Men både de indledende summarier for hver salme og enkeltheder rundt om i salmestroferne kunne nok give anledning til årvågenhed fra deres side, som søgte at holde Luthers rene lære i hævd, og det hilstes i de luthersk-ortodokse kredse meget velkommen, at den tyske salmedigter Cornelius Becker i 1602 udgav en samlet psalteroversættelse, som ikke alene støttede sig til Luthers og hans nærmeste efterfølgeres forarbejder, men desuden var beregnet på at synges på de lutherske menigheders egne kirke-melodier.⁶⁾

Dansk indvirkning fra Becker spores måske først 1612, hvor et tryk med den 23. salme i anonym oversættelse (*Min hyrd' alen' er Christ, Guds søn*) har melodiangivelse *Himmeriges rige lignes ved*, og det var i hvert fald først i Anders Christensen Arreboes psaltergendigtning fra 1623 og især i dens omarbejdede 2. udgave 1627 med trykte melodier fra den danske kirkes traditionelle salmeskat foruden enkelte verdslige, Beckers retning helt foldede sig ud på dansk grund. En lang række salmedigtere og -oversættere fulgte denne linie århundredet igennem i trykte og utrykte, fuldstændige og ufuldstændige psalterparafraser.⁷⁾

På den måde kom den første trykte, danske psalteroversættelse i strofisk form til at foreligge med de gængse danske kirkemelodier i Arreboes samling, idet den eneste af de fuldstændige danske psalteroversættelser efter Lobwasser med Goudimel-melodierne, der blev trykt, Th. Willumsens „Paraphrasis Danica“ som nævnt først fremkom i 1641.

Men en række småtryk med vedføjede melodier viser længe forinden, hvordan Lobwasser-Goudimel-traditionen vandt indpas, og det er i virkeligheden bemærkelsesværdig tidligt, disse første meloditryk efter Lobwasser dukker op mellem de sparsomme tidlige danske nodetryk.

Ældst er ribektoren Peder Hegelunds „Exempla regulæ“ (Kbh. Lorentz Benedicht 1578). Det er en lovsang på 41 strofer *Her frem, I syndere alle*, efter slutordet at dømme skrevet allerede 1576 i taknemmelighed over, at en kvindelig slægtning af Hegelund 29. oktober dette år

er blevet helbredt efter et angreb af pestfeber. Hegelund, der altså meget hurtigt må være blevet kendt med Lobwassers oversættelse, angiver ikke alene, at hans sang kan synges „Ad numeros melodiæ Psalmi cXL. Psalterij Germanici DD Ambrosij Lobuasseri“, men han bringer også Goudimels 4-stemmige udsættelse af melodien til den 140. salme gengivet i typetryk og nøjagtigt følgende den form, den findes i hos Lobwasser.

Hermed er Lobwasserudgaven utvetydigt introduceret på dansk grund. Og lignende anvendelser af Lobwassermelodierne giver sig i de følgende år udtryk dels før, dels umiddelbart efter den heftige opblomstring omkring år 1600 af interessen herhjemme for at præstere en samlet psalteroversættelse med Lobwasseroversættelsen som grundlag.

Det næste kendte nodetryk fra Lorentz Benedicht med melodi fra Lobwasser kommer 1586 (i kolofonen 1587). Det drejer sig om J. Walters „Confessio“ i oversættelse ved Niels Jørgensen Svendborg, der var præst i Malmø. Ud over „Confessio“ indeholder den lille bog de syv Davids pønitensesalmer „vdi Bøner befattit“, „Nogle andre Psalmer giort vdi Bøner“ og nogle strofiske sange, blandt dem „En ny sang af den 138. psalme“ digtet (eller oversat) af Niels Jørgensen: *Jeg takker dig af hjertens grund* med melodi efter Lobwasser. I dette tilfælde er kun melodistemmen aftrykt, og Benedicht har ikke undgået et par trykfejl.⁸⁾

Efter dette er der et godt spring til de næste forekomster af psaltermelodier aftrykt efter Lobwasser. Det sker i 1612–13, hvor vi finder to forskellige Lobwasser-melodier.

Den ene i den norske præst Christopher Pedersens „En Aandelige Sang Om Voris Allerkieriste HErris . . . store Naade oc Velgierninger“, en nytårssang, trykt 1613 hos Henrik Waldkirch i København og til-egnet den kgl. befalingsmand over Brunlanes len og Numedal Peder Iversen og hans hustru. Sangen, hvis første strofe begynder således: *Pris ske dig, o Jesu kære* „kand siungis effter Lobwassers Melodie offuer den 42. Psal.“ Den af Christopher Pedersen meddelte melodi er i typetryk nøjagtig gjort efter Lobwasser-melodien til Davids salme nr. 42 *Som en hjort med tørst befangen*, der skulle blive en af de mest yndede i det danske monarki.

Den anden, og først for nylig fremdragne, melodi efter Lobwasser findes i et af de tryk i Oslo Universitetsbibliotek, som foran s. 40 ff. og 48 behandles af Solveig Tunold. Det drejer sig om det lille Helsingørstryk fra 1612 „Tuende Gudfryctige Ecte Personers sørgelige klage“ som måske kan tilskrives hører ved Helsingør latinskole Hans Pedersen. Klagesangens første strofe begynder: *Hvem skal vi råbe til, af hjert', af sjæl og magt,*

og titelbladet oplyser: „Noderne er vdtagen aff Lobwasser: offuer den LXXXIX. Psalme.“ Medens alle de tidligere meloditryk efter Lobwasser enten helt nøje eller med ganske uvæsentlige fejltagelser følger forlægget, er der mellem dette sidst fremdragne meloditryk og Lobwasserforlægget så store afvigelser, at der måske kan være tale om, at Helsingørstrykket er baseret på en særlig, eventuelt lokal, tradition. Sådanne lokale af-

Hvem skal wi raabe til Aff Hiert' aff Siæl oc maect Paa Jorden, liden
 Noar al-skens Nød oss vil Slet Hoffu' i grund ned-lagdē En Dag eller Nat at vide.
 læst Er nu hass oss at fin-de: Der oss kand loffue trøst, En Dag eller Nat at vide.
 Ret in-gen Stund saa blid' Seer wi i disse tide, Oss kand affsloa den Quid' Ney
 i sor-gen ther saa vi - de.

Melodien til Davids Psalme nr. 89 som Helsingørstrykket 1612 meddeler den på grundlag af Ambr. Lobwassers tyske oversættelse med de oprindelige franske melodier. Afvigelsen ved x) fremgår umiddelbart af ovenstående; den mere udtalte afvigelse ved xx) er fuldt udskrevet ved tilsvarende signatur på sidste nodesystem. Melodien, der hos Lobwasser ligger i tenor-stemmen og noteret i c-nøgle på 3. linie (altnøgle), er her lagt en oktav højere og noteret i g-nøgle. Første node i 3. system, læs g.

avigelser i melodirepertoiret til salmer og åndelige sange var overordentlig almindelige i ældre tider og ofte beklaget,⁹⁾ men det kunne se ud, som om i hvert fald melodierne til davidssalmerne, som de kom fra Goudimel og Lobwasser, i melodisk henseende var noget mere stabile i det mindste i begyndelsen. Afvigelserne i Helsingørstrykket omfatter dels en gennemgangsnote i fjerde melodilinie, der dog er sat så ubehændigt ind, at taktarten ændres, hvis der ikke blot (hvad der vel er sandsynligt) er tale om en forkert notation (halvnode med punkt-fjerdedel i stedet for fjerdedel med punkt-ottendedel). Mere gennemgribende er afvigelserne i sidste melodilinie. Der kan her være tale om en stærkt udtalt serie af trykfejl, men sandsynligheden taler for, at den form, linien har i Helsingørstrykket, er baseret på en lokal udformning. Er dette tilfældet, tyder det på, at i det mindste enkelte af Lobwassers melodier tidligt er gået så dybt ind i almindelig brug, at en afvigende form har kunnet fæstne sig. Under

alle omstændigheder viser de fire tidlige meloditryk efter Lobwasser i forbindelse med de ovenfor omtalte i ms. foreliggende psalteroversættelser med melodier efter den reformerte psalter, at Lobwasserovervættelsen med Goudimelmelodierne på kort tid har opnået en bemærkelsesværdig stærk udbredelse også i det danske monarki.

NOTER

¹⁾ „Le Psautier huguenot du XVIIe siècle“ I-II, 1962. – ²⁾ Walter Blankenburg i: „Musik in Geschichte und Gegenwart“ VIII, 1960, sp. 1074 f. – ³⁾ Jvf. H. Fr. Rørdam „Danske Bearbejdelser af Davids Psalmer i 17. Aarh.“ i: „Kirkehistoriske Samlinger“, 2. rk. I, 1857-59, s. 538-83, og Nils Schiørring: „Det 16. og 17. århundredes verdslige danske visesang“ I, 1950, s. 184 f. – ⁴⁾ Med årstallet 1604 foreligger også en fuldstændig psalteroversættelse (Kbh. Kgl. Bibl. ms. Thott 12, 4to) af Isak Grønbeck, fra 1596 til sin død 1617 biskop i Trondheim. Han anklagedes i 1594, da han var sognepræst ved Sct. Nikolaj kirke i København for at have fremsat calvinistiske anskuelser. Som hans oversættelse foreligger, er den uden tilskrevne melodier, men „effter den Frantzøsche Art og Melodie Aff Ebraische sprog“. – ⁵⁾ H. Fr. Rørdam: „Mester Anders Christensen Arreboe“ I, 1857, s. 169. – ⁶⁾ Sst. s. 164 f. – ⁷⁾ H. Fr. Rørdam i ovenn. afh. i „Kirkehist. Saml.“ og Nils Schiørring o. a. a. I, s. 185. – ⁸⁾ I 2. tekstlinie skal 4. og 5. node ikke være tonen c, men a, og den mellemliggende pause skal udelades. – ⁹⁾ N. Schiørring: „Nogle håndskrevne dansk-norske koralbøger fra det 18. århundredes første halvdel“ i „Natalicia Musicologica Knud Jeppesen“, 1962, s. 253-65.

Christen Pram (1756–1821) silhouetteret af C. Limpricht fra Berlin vinteren 1781/82 samtidig med andre medlemmer af Drejers Klub (se *Fund og Forskning* 1954 s. 92 ff. og 106 ff.). Kgl. Bibl. – Originalens størrelse.